

معرفی کتاب

نזהه النظرفي غريب النهج و الأثر، تأليف عادل
عبدالرحمن البدرى، نشر مؤسسة المعارف
الإسلامية - قم، تاريخ نشر ١٤٢١، چاپ اول،
٩٤٨ ص، تیراژ : ١٠٠٠

معنای اصطلاحی «غريب» - که در میان انبوه
واژه‌های دخیل، به زبان فارسی نیز آمده
است - از همان مفهوم لغوی آن (= ناشناخت،
کم آشنایی) برگرفته شده است و با مضارف
اليه خود روشن می‌شود. غريب اللغة، غريب
القرآن، غريب الحديث و مانند آنها
اصطلاحاً، مجموعه‌هایی است که به ترتیب،

وازگان لغت یا قرآن یا حدیث یا... را گردآوری و معنی می‌کند.

روشن است که غربت واژه امری نسبی است؛ بسا که یک لغت برای قومی آشنا و
برای گروهی دیگر کم کاربرد بنماید. این است که معیار هندسی دقیقی برنمی‌تابد؛ اما
یک محقق یا لغتشناس غالباً برای قوم خود می‌نویسد. پس، کم یا بیش، گردآوری او
برای هم زبانان مفید تواند بود.

از گفتنی‌های دیگر در این باب که بگذریم (مثلاً این که نفس تدوین فرهنگ لغت،
نوعی «غريب نويسي» است یا اين که «غريب نويسي» بسا که مجال عرضه اندام‌های
علمی بوده است و غلط‌گیری‌ها و ردیه نویسی‌ها به انگیزه تشفعی خاطرها ... !) نخستین
گام گذار این راه، به گواهی تاریخ زیست، ابوسعید آبان بن تغلب بن رباح بکری (م ١٤١)

فیض
تئیین

خ

از اصحاب بلند پایه و نامور امام سجاد و امام باقر و امام صادق علیهم السلام با «تفسیر غریب القرآن» است.

ابو عبیده معمربن مثنی تیمی بصری (م ۲۱۰) نیم قرن پس از او می‌زیسته است؛ اما گروهی به خط او را پیشگام شمرده‌اند. شگفت این است که گذشته از ابان بن تغلب، دست کم به هفت غریب نویس دیگر بر می‌خوریم که پیش‌تر از ابو عبیده در گذشته‌اند:

- ابو فیض مؤرج بن عمرو بن حارث سدوسی نحوی (م ۱۹۵) با غریب القرآن

- ابو محمد یحیی بن مبارک بن مغیره‌ی یزیدی (۱۳۸ - ۲۰۲) با غریب القرآن

- ابوالحسن نصر بن شمشیل مازنی تمیمی نحوی (۱۲۲ - ۲۰۳) با غریب الحديث

- حسین بن عیاش سلمی بالولاء (م ۲۰۴) با غریب الحديث

- اسحاق بن مرار شیبانی (۹۴ - ۲۰۶) با غریب الحديث

- محمد بن مستنیر بن احمد، قطرب (م ۲۰۶) با غریب الحديث و غریب الآثار

- ابو زکریا یحیی بن زیاد بن عبدالله بن منظور، فراء (۱۴۴ - ۲۰۷) با مشکل اللغة

باری، از مشهورترین کتاب‌های موجود غریب، می‌توان برای نمونه یاد کرد از:

- معانی الاخبار، اثر شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسین موسی بن بابویه قمی،

صدق (۳۰۶ - ۳۸۱)

- المفردات فی غریب القرآن، اثر ابو القاسم حسین بن محمد بن مفضل اصفهانی،
راغب (م ۵۰۲)

- النهاية فی غریب الحديث و الأثر، اثر ابو السعادات حسین بن مبارک بن محمد بن
آثیر جزّاری (۵۴۴ - ۶۰۶)

- المصباح المنير فی غریب الشرح الكبير^(۱)، اثر احمد بن محمد بن علی مقری
فیومی مصری (م ح ۷۷۰)

۱- مراد، شرح عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی (۵۵۷ - ۶۲۳) است بر الوجیز فی فروع الشافعیة از محمد بن محمد غزالی (۴۵۰ - ۵۰۵).

- تفسیر غریب القرآن^(۱)، اثر فخرالدین محمد علی طریحی نجفی (۹۷۹ - ۱۰۸۵)، چاپ نجف، به اهتمام محمد کاظم طریحی، ۱۳۷۲ق.

- مجمع البحرين اثر فخرالدین محمد علی طریحی نجفی (۹۷۹ - ۱۰۸۵)

- الدر النظیم، اثر حاج شیخ عباس بن محمد رضا، محدث قمی (۱۲۹۴ - ۱۳۵۹)^(۲) دسته‌ای از دانشمندان نیز توضیحات لغوی خود بر واژه‌های غریب را در متن کتاب خویش - هرجا لازم دیده‌اند - آورده‌اند؛ بی‌آن که تدوین جدایگانه‌ای ارائه کنند؛ از جمله به توضیحات سودمند علامه مجلسی می‌توان اشاره کرد که در جای جای مجموعه عظیم بحار الانوار، با عنوان بیان، از متن احادیث تمایز آمده است. آقای سید حسین حسینی بیرجندي، از پژوهشگران مؤسسه دارالحدیث، این توضیحات را از متن کتاب جدا کرده و به ترتیب الفبایی مواد و ریشه‌های کلمات، در کتاب «غریب الحدیث فی بحار الانوار» (چهار مجلد، انتشارات دارالحدیث با همکاری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۸) منتشر کرده است.

چهره تابناک و مفتر جهان شیعه، سید رضی محمدبن حسین بن موسی بن محمدبن موسی بن ابراهیم موسوی (۳۵۹ - ۴۰۶) را باید نخستین کسی دانست که برای گردآورده دریا سان خویش نهج البلاغه‌ی سترگ، غریب نوشته است. آشنایان با این همتای قرآن آسمانی می‌دانند که شریف ادیب، پس از ۲۵۲ حکمت^(۳)، فصلی را در گزیده‌هایی از سخنان حاوی غریب آن حضرت - که به توضیح نیازمندتر دیده است - آورده و پس از ذکر ۹ نمونه، به ادامه حکمت‌های گزیده پرداخته است و این گذشته از تعلیق‌هایی است که گاه و به مناسبت، بر برخی سخنان امام‌الائمه داشته است (مانند خطبه‌های ۴۸، ۵۲، ۵۷ و نامه‌های ۲۴ و ۴۴ و حکمت ۹۰).

با صرف نظر از بررسی تلاش صبحی ابراهیم الصالح (۱۳۴۵ - ۱۴۰۷) دانشمند ترک

۱ - از این کتاب، به نام «نرخة الخطاط» و «کشف غواص القرآن» نیز نام برده‌اند.

۲ - هم چنین بخشی از مقدمه‌ی مرآة الأنوار و مشکاة الأسرار، اثر مولی ابوالحسن بن محمد طاهر عاملی اصفهانی (م بعد از ۱۱۴۰) که در برخی از چاپ‌ها، با تفسیر البرهان یک جا آمده است - در این باره مرجع مناسبی شناخته می‌شود.

۳ - به شمارش شادروان سید علی نقی فیض الاسلام.

تبار لبنانی در این زمینه^(۱)، به اثر تازه نشر «نرخه النظر فی غریب النهج والآخر» نگاهی می‌افکنیم.

چنان‌که از نام کتاب پیداست، نویسنده کوشیده است واژه‌های به توضیح نیازمندتر را در نهج البلاغه ایام امیرالمؤمنین علیه السلام، و مجموعه‌های حدیثی دیگر جست و جو کند. این مجامیع، کتب اربعه شیعه‌اند، یعنی:

- الکافی (اصول و فروع و روضه)، اثر شیخ ابو جعفر محمدبن یعقوب بن اسحاق
کلینی رازی (۳۲۹م)

- فقیه من لا يحضره الفقيه اثر شیخ صدقه، ابن بابویه یادشده
- الاستبصار فی ما اختلّف فیه می‌الأخبار اثر شیخ ابو جعفر محمدبن حسن بن علی
طوسی (۴۶۰ - ۳۸۵)

- تهذیب الأحكام اثر همو
شیوه‌ی عرضه نسبتاً روزآمد است؛ بدین ترتیب که ذیل هر اصل (۳ یا ۴ حرفی) ابتداء حدیث شامل واژه ساخته شده از آن دیده می‌شود. آن‌گاه توضیحات درخور کوتاهی برگرفته از منابع مهم لغوی به دنبال آن می‌آید. سرانجام اگر حدیث دیگری حاوی ماده‌ی مورد توضیح یافت شده، در پی ارائه می‌گردد. (ذکر احادیث مرتبط کمک می‌کند که معنای واژه در فرهنگ حدیث اهل البيت علیهم السلام بهتر دانسته شود). هر صفحه به دو ستون تقسیم و ارجاعات هر صفحه، زیر ستون دوم با قلم ریزتر آورده شده است.

* * *

سلیقه‌ی ناشر در انتخاب حروف متن و الحاق فهرست ضعیف کم سود و نیاوردن آماری از واژه‌ها یا هرگونه نمایه و نیز فهرست مأخذ، از کاستی‌های کتاب است. با بررسی نقادانه، موارد ضعف دیگری به چشم می‌خورد که ذیلاً تنها به نمونه‌هایی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱. تناقض ادعای ناشر در **کلمة الناشر** و مؤلف در **المقدمة** درباره نخستین

۱- که عمدتاً اقتباس از توضیحات لغوی ابن الحدید در شرح نهج البلاغه است.

غريب‌نويس.

۲. اكتفا به نام بردن و عدم معرفی پنج اثر اصلی مرجع (تنها اشاره‌ای گذرا در کلمة الناشر)

۳. اهمال در ضبط اعلام؛ مثلاً در صفحه ۹ (ضمون آن که در این صفحه، به جای سال درگذشت ابن قادم (۲۵۱ قرن حیات او آمده است). دو سه تن نیز جایه جا نام برد شده‌اند.

۴. اغلاط مطبعی و املایی؛ مثلاً در ص ۸ پاورقی ۵ (امیار و قاریء به جای رامیار و قارئ) (۱)

- درص ۵۱۶ ستون ۲ سطر ۱۲ (المَطَافِيلُ به جای المَطَافِيلُ)

- درص ۱۷۴ ستون ۱ سطر ۲۱ (معنى به جای معنی)

- همان صفحه ستون ۱ سطر ۵ (أُخْرَجُ به جای أُخْرِجُ)

- همان صفحه ستون ۱ سطر ۱۵ (نبی به جای بنی)

- درص ۱۷۵ ستون ۱۱ سطر ۳ (الكَبِدُ به جای الْكَبِدُ يا الْكِبْدُ)

۵. فقدان اعراب‌های لازم؛ مثلاً؛ در ص ۲۷۹ ستون ۱ سطر ۵ (الدَّمَنُ به جای الدَّمَنُ)

- درص ۵۲۱ ستون ۲ سطر ۳ (طَمَعٌ به جای طَمَعٌ)

- درص ۵۷۵ ستون ۲ سطر ۱۰ (يَصْلِينَ و العَقْدَيْنَ به جای يَصْلَيْنَ و العَقْدَيْنَ)

- درص ۵۱۶ ستون ۱ سطر ۷-۱۸

۶. کم بودن توضیح؛ مثلاً در ص ۲۷۰ ستون ۱ سطر ۱۱ (الدر هرَهَ...؟)

- سطر ۱۵-۱۷ (معنای المدری؟)

- درص ۲۷۱ ستون ۱ سطر ۱۴ (الدعاية معنا نشده است)

۷. نامشدّد بودن «ی» در نسبت؛ مثلاً در ص ۲۷۰ ستون ۱ سطر ۶ (الزمخشري به

جای الزمخشريُّ)

۱- این گونه املا بسیار جاها دیده می‌شود؛ از جمله: ممتلىء (ص ۹۵ ستون ۱) الْجَى، (ص ۱۷۵ ستون ۲).

- درص ٦٤٧ ستون ١ سطر ١١ (البیهقی به جای البیهقیُّ)

۸. یک دست نبودن اتصال و انفصل ریشه‌ها در پاورقی‌ها؛ مثلاً در صص ۱۰۹ و ۳۱۷ کوتاه سخن این که در عرضه‌ی اثری چنین ارزشمند - که جایگاه آن در کتاب خانه‌های اهل تحقیق خالی بود - دقّت تصحیح و بازخوانی‌های مکرّر بسیار لازم بوده است و شتاب زدگی‌ها و صرفه‌جویی‌ها به هیچ روی قابل دفاع نیست.

* * *

موارد اندکی که گذشت - چنان که از پراکندگی آن روشن است - در تنگنای وقت جست و جو شد و بررسی جامع‌تر فرصت و فراغ دیگری می‌طلبد. با این نگارش شتابناک، انتظار می‌رود در چاپ‌های بعدی، با توجه به ضرورت روزآمد بودن این گونه کتب مرجع، ویرایش‌ها و اصلاحات جدی در کتاب انجام شود. ضمن پیشنهاد استخراج واژگان نهنج به محقق ارجمند برای الحاق آن‌ها به نسخه‌های نفیس از نهج البلاغه و نشر جداگانه آن، امید دارم خواننده‌پژوهندۀ به ارزش زحمات مؤلف محترم واقف شود و همراه با این نگارنده، توفیق ایشان را از درگاه آفرینندگان آن سخنان، معصومان بزرگ علیهم السلام، آرزو کند.

سید علی رضوی

مقالات برگزیده همایش تربیت در سیره و کلام
امام علی علیهم السلام، مرکز مطالعات تربیت اسلامی
وابسته به وزارت آموزش و پرورش، ۶۸۸

صفحه، زمستان ۱۳۷۹

یا کمیل ! ان رسول الله ﷺ ادبه الله
عزوجل، و هو ادبی، و أنا اؤدب المؤمنین، و
اورث الأدب المكرمين
ای کمیل ! خدای عزوجل، پیامبر خود ﷺ را
ادب آموخت. پیامبر، مرا ادب آموخت، و من
مؤمنان را ادب می‌آموزم و ادب را به افرادی

که بزرگ داشته شده‌اند، به ارث می‌نهم. (بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۲۶۹)

این کلام زیبا و راه‌گشای امیرالمؤمنین علیه السلام عنوان فصلی شکوفا و والا از زندگانی و سیره حضرت اوست، که در متون و کتاب‌های معتبر شیعی آمده است. اما استخراج این گوهرها از دل این معدن‌های نکاویده، ضرورتی گریزناپذیر برای جامعه ما - به ویژه نخبگان و فرهیختگان - است، که عنوان محبت و پیروی حضرتش را برخود داریم و بدان افتخار می‌کنیم.

افزون بر آن، تطبیق آن سخنان کهن با دنیای جدید، تلاشی مضاعف می‌طلبد. تبیین نسبت میان حقایق ثابت حکمت علوی با عدم ثبات که شاخصه اصلی دنیای جدید است، به تلاش بی‌وقفه کارشناسان نیاز دارد؛ کوششی که از حد کار علمی روزمره فعلی مراکز پژوهشی می‌گذرد و خود، به عنوان جهادی مقدس در دنیای پرتش و اضطراب فعل جایگاهی ویژه می‌یابد.

باید به این عوامل، عاملی سوم بیفزاییم، که مظلومیت امام امیرالمؤمنین علیه السلام و غربت حضرتش در طول تاریخ است؛ غربت و مظلومیت ویژه‌ای که ظلمت پرستان، از سر تعتمد، و دوستداران نور، از روی غفلت و عدم توجه، پیوسته به آن دامن زده‌اند؛ تا آنجا که نه تنها دشمنان، که دوستان نیز، از آموزه‌های امام امیرالمؤمنین صلوات الله علیه در زمینه‌های تربیت فرد و جامعه، کمتر آگاهی ژرف و تحلیلی دارند.

کتاب «مقالات برگزیده همایش تربیت در سیره و کلام امام علی علیه السلام»، کوششی است در این راه. این کتاب، فرآورده همایش یادشده است که در اسفندماه ۱۳۷۹ با حضور اساتید حوزه و دانشگاه برپا شد.

مطلوب برگزیده، شامل ۲۹ مقاله تألیفی، یک ترجمه و سه گزارش از پژوهش‌های میدانی است. مقالات تألیفی بر حسب موضوع در سه بخش مرتب شده‌اند: مبانی و اهداف، اصول و روش‌ها، ساحت‌های تربیت. مقاله «نقش تربیتی امام علی علیه السلام» نوشته دکتر سعید اسماعیل علی استاد مصری با ترجمه و اضافات بهروز رفیعی است. سه گزارش پژوهشی، در این موضوعات است:

۱ - بررسی عوامل مؤثر بر جذب دانشآموزان دبیرستانی شهر تهران به زندگی و

شخصیت حضرت امام علی علیه السلام / دکتر محمود سعیدی رضوانی، مسلم پرتو عین الدین

۲ - بررسی نحوه تصویر زندگی و شخصیت حضرت امام علی علیه السلام در کتب درسی

دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی / سید محمد رضا امام جمعه، محمود قانع پسند

فومنی.

۳ - بررسی میزان آشنایی جوانان و نوجوانان دانش آموز با زندگی حضرت علی علیه السلام /

حسن کشوردوست.

یافته‌های این پژوهش‌های میدانی، نتایج کاربردی برای آشنایی بیشتر نسل جدید با آموزه‌های حکمت علوی دربردارد.

عنوانین مقالات تأثیفی را برای بهره‌گیری بیشتر اهل تحقیق می‌آوریم (با حذف عنوانین علمی مربوط به نویسندهای) :

بخش اول : مبانی و اهداف

الف . مبانی

روش‌شناسی استنباط آموزه‌های تربیتی در آینه سیره و کلام امام علی علیه السلام / علی رضا

اعرافی

جستاری در حدود مسئولیت تربیتی دولت اسلامی در دوران معاصر براساس کلام و

سیره امام علی علیه السلام / علی رضا صادق زاده قمصی

بررسی رابطه حکومت و تربیت از دیدگاه امام علی علیه السلام / رحمت الله مرزوقی

موقع حکومت علوی در تربیت دینی ؛ حساسیت یا بی‌تفاوی ؟ / سید صادق

موسوی

سیمای زن در نهیج البلاغه و دلالت‌های تربیتی آن / امیرحسین بانکی پورفرد

کرامت در اسلام با تأکید بر دیدگاه امام علی علیه السلام / علی اصغر احمدی

نقش تربیتی دنیا از دیدگاه امام علی علیه السلام / اصغر اخوی

ب . اهداف

غايت‌شناسي تربیت علوی / جمیله علم‌الهدی

تریبیت بر مدار توحید با الهام از سیره و کلام امام علی^ع / هادی رزاقی
ابعاد و قلمرو اهداف تربیتی با تأکید بر آموزه‌های انسان‌شناختی امام علی^ع / سید
مهدی سجادی

شمروه تربیت از دید نهج‌البلاغه / علی قائمی

بخش دوم : اصول و روش‌ها

الف. اصول

اصول اساسی در پرورش اخلاقی با تأکید بر دیدگاه امام علی^ع / احمد اسلامی
اصول مدیریت تربیتی از دیدگاه امام علی^ع / حسین خنیفر

ب. روش‌ها

رفتار بخشناسیش‌گرانه در نهج‌البلاغه، بررسی مبانی نظری و انسان‌شناختی و کشف
اثرات روان‌شناختی آن / باقر غباری بناب

شیوه‌های تربیتی و تأثیر آن در آرامش از دیدگاه امام علی^ع / علینقی فقیه‌ی
تربیت هادی و تربیت عایق (گسست میان طبیعت و تربیت) / عبدالعظيم کریمی
روش تربیتی عادت از دیدگاه امام علی^ع و دانشمندان / محمدرضا نیلی
احمدآبادی

بررسی مسایل تربیتی و روان‌شناختی در نامه حضرت علی^ع به فرزندش حسن بن
علی^ع / محمد خدایاری فرد

نقش و تأثیر فصاحت و بلاغت در اثربخشی بیشتر به گفتارهای تربیتی براساس
الگوی نهج‌البلاغه / حمید حسن زاده

بخش سوم : ساحت‌های تربیت

الف. تربیت اجتماعی - سیاسی

اصول تربیت اجتماعی در اندیشه امام علی^ع / خسرو باقری
بررسی مقدماتی مفهوم و اهداف تربیت اجتماعی از دیدگاه نهج‌البلاغه / مهری
محمدی
درآمدی بر مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی^ع / محمد

حسنی

تربیت سیاسی کارگزاران در سیره و کلام امام علی^ع / محمد احسانی

ب. تربیت عقلانی

تربیت عقلانی در نهج البلاغه و دلالت‌های آموزشی آن / حسن ملکی

روش‌های تربیت عقلانی در سخنان امام علی^ع / سعید بهشتی

ج. تربیت اخلاقی، عاطفی و جنسی

گذری بر سیره علوی در راستای نقد رویکرد پست مدرنیسم در تربیت اخلاقی /

عباسعلی شاملی

بررسی اولویت‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی^ع، در نهج البلاغه / علی

همت بناری

تربیت عواطف از منظر امیرالمؤمنین امام علی^ع / محمد بهشتی

درآمدی بر تربیت جنسی در نهج البلاغه / حافظ ثابت

این کتاب، به عنوان کتاب چهارم از سلسله کتابهای «تربیت اسلامی» منتشر شده

است. هرکدام از این کتاب‌ها، مجموعه‌ای از مقالات با موضوعی واحد بوده‌اند، که

انتشار این سلسله، اکنون به شکل یک فصلنامه، ادامه دارد.

با وجود گذشت چند سالی از طرح و انتشار این مباحث، به دلیل کمبود منابع در این

زمینه، این گام در راه را باید مغتنم دانست، به امید این که صاحب‌نظران عرصه تعلم و

تربیت دینی، همچنان این تلاش را - جدی تر و کوشاتر - پی‌گیرند.

حسین تقدیسی

